

Renata Runiewicz-Jasińska

TRANSFORMACJA POSTKOMUNISTYCZNYCH PAŃSTW NADBAŁTYCKICH W ŚWIELE MIĘDZYNARODOWYCH PROCESÓW POLITYCZNYCH W LATACH 1991–2004

CELEM NINIEJSZEGO ARTYKUŁU jest przedstawienie i omówienie: procesu transformacji zachodzącej w postkomunistycznych państwach nadbałtyckich (Litwa, Łotwa, Estonia)¹ w świetle międzynarodowych procesów politycznych ze szczególnym uwzględnieniem koncepcji teoretycznych współczesnych politologów; krótkiej analizy porównawczej² znaczenia wpływów i wartości tzw. czynników wewnętrznych/narodowych i zewnętrznych/międzynarodowych, które wywołały i wywołują transformację ustrojową i społeczno-gospodarczą postkomunistycznych państwach nadbałtyckich (na Litwie, Łotwie i w Estonii). Płaszczyzną porównawczą w tym przypadku powinna być przede wszystkim analiza stosunków międzynarodowych³, która pozwoli na wskazanie tendencji rozwojowych nowo powstałych systemów politycznych i społeczno-gospodarczych w powyższych państwach. Jednakże współcześni badacze, zajmujący się transformacją ustrojów politycznych państw Europy Środkowej i Wschodniej (bądź Europy Środkowowschodniej), wskazywali przede

¹ Jako pierwsza uzyskała niepodległość na początku lat 90. Republika Litewska, a tuż po niej proklamowała swą niepodległość Łotwa i dnia 10 grudnia 1991 r. została zatwierdzona jej suwerenność. Estonia, jako trzecia z państw nadbałtyckich, proklamowała swą niepodległość w 1991 roku, a jej formalne zatwierdzenie nastąpiło w wyniku referendum 28 czerwca 1992 roku.

² Powstała odmiennosc – stosunków międzynarodowych i problemów wewnątrzpaństwowych w państwach nadbałtyckich – na skutek upadku komunizmu i tzw. *trzeciej fali demokratyzacji*, przyczyniła się do powstania nowych teorii, a w tym też i teorii porównawczej oraz zob. H. Głogowska, *Z problematyki metodologii badań przemian systemu politycznego w krajach Europy Środkowej i Wschodniej*, [w:] *Politologia w Polsce*, red. T. Łoś-Nowak, Toruń 2001, s. 61–62.

³ Jednakże, zastanawiającym jest fakt, iż dynamiczna koniunktura międzynarodowa – polityczna, ideologiczna, ekonomiczna – może mieć tak duży wpływ na narodowy/wewnątrzpaństwowy proces polityczny.

wszystkim na ważność procesów narodowych/wewnętrznych w danych państwach, a wpływy w kontekście międzynarodowym traktowali drugorzędnie⁴.

Z czasem jednak wydarzenia polityczne Europy Środkowowschodniej, które stały się przesłankami postkomunizmu, skłoniły politologów do łączenia swoich poglądów badawczych, tzn. badań międzynarodowych z badaniami polityki narodowej/wewnątrzpaństwowej na zasadzie analizy komparatystycznej.

ZNACZENIE CZYNNIKÓW WEWNĘTRZNYCH/NARODOWYCH W PROCESIE TRANSFORMACJI

Zmiany polityczne, jakie zaszły w ZSRR w 1991 r., zastały republiki bałtyckie całkowicie nieprzygotowane do bytu suwerennego. Odrodzona Litwa, Łotwa i Estonia nie posiadały tak podstawowych atrybutów państwa narodowego, jak: własna armia, waluta, efektywnie chronione granice i strategicznego systemu infrastrukturalnego. Czynnikiem znacznie komplikującym nową sytuację było zaostrzenie się sprzeczności narodowościowych, w wyniku których doszła do głosu ideologia nacjonalistyczna, mająca w krajach bałtyckich pewne tradycje⁵. Problemy polityczno-gospodarcze, przed którymi stanęły państwa nadbałtyckie, nie miały precedensu w praktyce światowej i były znacznie bardziej skomplikowane niż na przykład w Polsce.

Naczelnym czynnikiem wewnętrznym odpowiedzialnym za jakość i racjonalność transformacji ogólnej jest system polityczny z rządem na czele. To właśnie rząd przez okres sprawowania swojego mandatu kreuje przebieg transformacji. W tym przypadku państw postkomunistycznych chodzi przede wszystkim o demokratyzację

⁴ Tak też zdaniem K. L. Remmera: „Nieważne, czy stosunki przyczynowe związane są z kulturą i wartościami politycznymi, poziomem modernizacji, porozumieniem elit politycznych, strukturą społeczno-ekonomiczną, społeczeństwem obywatelskim, ustrojem instytucjonalnym, wpływem metod przejściowych czy wyborem strategicznym, demokracja była i jest nadal analizowana jako produkt stworzony przez siły wewnętrzne/narodowe”, [w:] K. L. Remmer, *New Theoretical Perspectives on Democratization*, „Comparative Politics” October 1995, s. 105. Natomiast politolodzy zajmujący się przede wszystkim zagadnieniami polityki międzynarodowej czy też światowej są mało zainteresowani polityką wewnątrzpaństwową, cechami narodowymi, społecznymi i kulturowymi państw kandydujących do miana demokratycznych, także problematyką związaną ze zmianą ustroju politycznego w tych państwach, [w:] A. Никитченко, *Транснационализация демократии. Третья волна демократизации в свете теорий международных отношений*, „Полис” 96’5.

⁵ W. Kosiedowski, *Pięć lat reform w postradzieckich państwach bałtyckich – próba podsumowania*, [w:] *Transformacja społeczno-gospodarcza postkomunistycznych państw bałtyckich*, red. W. Kosiedowski, Toruń 1996, s. 30–31.

życia politycznego⁶ i jej następstwo, którym jest wpływ wyborców na udzielenie mandatu sprawowania władzy dla określonej orientacji politycznej i tym samym akceptacja podejścia tej orientacji politycznej do rozwiązywania problemów transformacji polityczno-gospodarczej.

Jednakże system polityczny nie zawsze i nie w pełni podatny jest na uwzględnianie realnego stanu potrzeb, ponieważ partie polityczne walcząc o poparcie wyborców często wykraczają poza obszar możliwości kształtowania przyszłości, a to z kolei owocuje brakiem racjonalności tworzonych programów zakładających przyspieszanie procesu transformacji politycznej, społeczno-gospodarczej, ekonomicznej itd.

Przyszłość sceny politycznej Litwy, pod koniec lat osiemdziesiątych⁷, zaczęła się zarysowywać dzięki procesowi związanemu z usamodzielnieniem się komunistycznej Partii Litwy oraz utworzeniu Litewskiego Ruchu na Rzecz Przebudowy (*Demokratinis Persitvarkymū Sajūdis*) – Sajudisu (*Sajūdis*)⁸. Przyjęcie opcji niepodległościowej doprowadziło do rozłamu w Litewskiej Demokratycznej Partii Pracy (LDPP)⁹. Więc, najbliższy okres charakteryzował się sytuacją swoistej dwuwładzy. W partii nadal toczyła się walka wewnętrzna, przy czym stopniowo przewagę uzyskiwali zwolennicy demokratycznych przeobrażeń. Jednocześnie działali, rozszerzając swe wpływy, zwolennicy Sajūdisu, stanowiąc wraz z innymi nowo powstałymi ugrupowaniami siłę napędową przemian. Powstał tymczasowy Komitet Centralny na platformie KPZR (Komunistyczna Partia Związku Radzieckiego), który był prze-

⁶ Mówiąc o demokratyzacji życia politycznego we współczesnych standardach europejskich, ma się na uwadze tzw. pluralizm partyjny i swobodną rywalizację wyborczą.

⁷ Między innymi dnia 18 maja 1989 r. Rada Najwyższa Litewskiej SRR uznaje wyższość ustaw republikańskich nad ogólnozwiązkowymi oraz 7 grudnia b.r. Rada Najwyższa skreśla z konstytucji artykuł mówiący o przedwojennej roli partii komunistycznej.

⁸ Zjazd założycielski Sajūdisu (*Sajūdis*) odbył się 22–23 października 1988 r.; przewodniczącym został Vytautas Landsbergis. Był to samorządny i samodzielny ruch społeczny, nie zaś partia czy organizacja polityczna, którego głównymi celami były: samodzielność polityczna Litwy, zniesienie monopolu partii komunistycznej, wprowadzenie zasad demokratycznych, uznanie języka litewskiego za państwowy, stworzenie narodowego systemu oświaty, przywrócenie prywatnej własności oraz samodzielność gospodarcza państwa. Sajūdis jest odpowiednikiem estońskiego i łotewskiego Frontu Ludowego. O narodzinach ruchu Sajūdis mówi książka Algimantasa Liekisa *Sajudžio gimimas*, Vilnius 1998. Natomiast o powstaniu i działalności Sajūdis w Kłajpedzie poświęcone jest wydawnictwo dokumentarne opracowane przez Kostasa Kaukasa *Sajudis Klaipėdoje. Dokumentinė knyga*, Klaipėda 1998. W dużym stopniu o dziejach Sajūdis, ale także i całego kraju, mówią również książki samego Vytautasa Landsbergisa, np. *Sunki Laisvė 1991–1992*, Vilnius 2000. Zachodzące przeobrażenia polityczne na Litwie przyspieszyła zmiana nazwy Komunistycznej Partii Litwy (na zjeździe 8–9 grudnia 1990 r.) na Litewską Demokratyczną Partię Pracy (LDPP). Do procesu odnowy politycznej państwa litewscy komuniści włączyli się dopiero po przejściu kierownictwa przez Algirdasa Brazauskasa. Algirdas Brazauskas był sekretarzem KC do spraw przemysłu LSRR. Prezydentem Litwy niepodległej w latach 1993–1998.

⁹ 11 marca 1990 r. Rada Najwyższa Litwy proklamuje akt o restytucji niepodległego państwa litewskiego.

ciwny secesji z KPZR oraz usamodzielnieniu się Litwy i odrzuceniu monopolu władzy komunistów¹⁰. Walka między siłami postępowymi i zachowawczymi toczyła się także w Radzie Najwyższej Litewskiej SRR¹¹. Podsumowując przemiany polityczne na Litwie po 1990 roku należy podkreślić, iż Litwa ma dotąd cztery rządy postniepodległościowe, z których dwa tworzyła Litewska Demokratyczna Partia Pracy, a dwa rządy były koalicyjne pod przewodnictwem Unii Ojczyzny – Litewskich Konserwatystów¹². Obecnie głównym programowym założeniem nowego i obecnego rządu RL jest reformowanie wielu sektorów oraz uwolnienie inicjatyw prywatnych z pędu biurokracji, a co najważniejsze wejście Litwy do Unii Europejskiej w 2004 r. i do NATO¹³.

11 stycznia 1990 r. Łotewska Rada Najwyższa głosowała za zniesieniem w konstytucji klauzuli przyznającej Partii Komunistycznej RŁ „główną rolę” w rządzie. Ruch niepodległościowy Powszechny Front wygrał wybory w 1990, a jego lider został mianowany premierem¹⁴. Najistotniejsze podziały ideologiczne na Łotwie uwzględniają to, w jakim stopniu partie mają charakter nacjonalistyczny i jak odnoszą się do mniejszości rosyjskiej mieszkającej na Łotwie. Pierwsze suwerenne wybory demokratyczne miały miejsce w 1993 r.

¹⁰ P. Łossowski, *Litwa*, Warszawa 2001, s. 224–227.

¹¹ Jednakże część deputowanych opowiedziała się za programem Sajudisu. Na sesji Rady Najwyższej w listopadzie 1988 r. Sajudis nie zdołał uzyskać większości. Niemniej jednak Sajudis odniósł zwycięstwo, gdyż przeformował kilka istotnych postulatów: w tym przywrócenie języka litewskiego jako państwowego, przywrócenie dawnych symboli państwowych (flaga, hymn) oraz wyznaczono dzień 16 lutego świętem państwowym dla uczczenia Aktu Niepodległości z 1918 r. Ważne było też, że na forum publicznym Sajudis zdołał przedstawić Akt – *Deklarację o suwerenności Litwy* oraz projekt nowej konstytucji. Jednakże, jak słusznie zauważył J. Sobczak, za uchwaleniem Aktu o Przywróceniu Niepodległości Litwie głosowało 124 deputowanych, przeciwko nie głosował nikt. Zastanawiającym jest jednak fakt, iż wstrzymało się sześciu deputowanych, być może ze względu na swoje obawy związane z interesem etniczno-narodowym byli to Polacy. J. Sobczak nadmienia, że nie chciano przy tym zauważyć, iż polscy członkowie Rady Najwyższej nie byli jednomyślni i że, np. Czesław Okińczy, był sygnatariuszem Aktu o Przywróceniu Niepodległości Litwie. J. Sobczak, *Stosunki polityczne między Polską a Litwą*, [w:] *Zbliżanie się Wschodu i Zachodu*, red. P. Kraszewski, T. Miluski, T. Wallas, Poznań 2000, s. 139.

¹² Unia Ojczyzna – Litewscy Konserwatyści początkowo połączyła swe siły z obiema partiami centrowymi: Litewską Unią Centrum i Litewską Partią Chrześcijańsko-Demokratyczną, aby zapewnić sobie większość głosów w Sejmie.

¹³ Wszystkie partie opozycyjne na Litwie zgadzały się podczas kampanii, co do głównych tematów polityki zagranicznej – przyjęcia do NATO i Unii Europejskiej. W przeciwieństwie do dwu pozostałych państw nadbałtyckich, Łotwy i Estonii, na Litwie była rządząca Partia Komunistyczna Litwy jest licznie reprezentowana w polityce partyjnej, a grupy mniejszościowe są tu niewielkie – rodowici Litwini stanowią bowiem 81% ludności – brak więc tu silnych partii o charakterze etnicznym. Oraz zob. R. Runiewicz-Jasińska, *Ochrona praw mniejszości polskiej na Litwie, Łotwie i Estonii po 1991 r.*, „Lithuania” 2002, nr 1/2(42/43), s. 189.

¹⁴ W wyniku referendum, w sierpniu 1991 r. Łotwa ogłosiła niepodległość.

Frekwencja wyniosła 89,4%¹⁵. W krótkim okresie kampanii rywalizowała duża liczba partii. Główne zagadnienie poruszane przez partie w debatach dotyczyło właściwego przebiegu reform oraz gospodarki nakazowej, której część miała być zachowana, a część zlikwidowana. W wyborach w 1995 r. próg dla udziału w parlamencie wzrósł z 4 do 5%. Jednakże nie wpłynęło to na zmniejszenie się liczby partii uzyskujących udział w parlamencie. Główne tematy kampanii z 1995 r. obracały się wokół niepokoju społecznego, jaki zaistniał po upadku największego banku Łotwy, a także wokół kwestii możliwości ubiegania się byłych członków rządzącej partii komunistycznej o urzędy państwowe. W kampanii wyborczej, należy zaznaczyć, było więcej ekstremistycznych i jawnie antyrosyjskich deklaracji programowych, szczególnie w programie przedstawionym przez Partię Zygerystów-Ruch dla Łotwy. Obu rządów łotewskim po wyborach w 1993 r. przewodniczyła partia LC Łotewska Droga (znana też jako Droga Łotwy), zaś w koalicji wystąpiło stosunkowo niewiele partii¹⁶.

Wybory w 1992 r. były pierwszymi po uzyskaniu przez Estonię niepodległości w 1991 r. Głównym zagadnieniem wyborów było to, w jaki sposób rozwijać demokrację i przebudowę post-niepodległościowej Estonii. Partie antykomunistyczne odniosły sukces przy powszechnych dążeniach do zerwania z przeszłością. RKI, ERSP i Moderaci przedstawili w kampanii zbliżone programy wyborcze głoszące błyskawiczne reformy polityczne i gospodarcze. Tak jak w większości państw, osoby niebędące obywatelami Estonii nie miały prawa do głosowania, jednakże odnosiło się to też prawie do całej licznej mniejszości rosyjskiej stanowiącej ponad 30% ludności w Estonii. Obywatele określani byli wówczas jako osoby, czy też bliscy potomkowie osób posiadających obywatelstwo Estonii w Republice Estońskiej przed 1940 r. Pierwszy rząd postkomunistyczny składający się z Pro Patrii i ERSP nie dokończył swojej kadencji z uwagi na wewnętrzne podziały. Od 1995 r. do 1999 r. lepszy rezultat odniosła nowa partia dominująca – KMÜ/EK, która utrzymała się na stanowisku. Jednakże od końca 1996 r. partia ta nie znajdowała żadnych oficjalnych partnerów koalicyjnych. Wybory przeprowadzone 5 marca 1995 r. cieszyły się w istocie frekwencją 69,6% zameldowanych wyborców. Z trzydziestu partii kandydujących w wyborach tylko dziewięć kandydowało na własną rękę, natomiast pozostałe zgrupowane były w siedmiu koalicjach. Głównym zagadnieniem kampanii był stan gospodarki narodowej oraz troska o postęp prywatyzacji. Wśród innych zagadnień znalazła się polityka rolna poprzedniego rządu, zakres uprawnień prezydenta oraz aspekty polityki zagranicznej Estonii.

¹⁵ Prawo głosu przysługiwało też tym, którzy mogli udowodnić swoje pochodzenie od obywateli w rozumieniu powyższej zasady. 25% elektoratu stanowiły zatem niełotewskie grupy etniczne.

¹⁶ W koalicjach nie wystąpiły partie „przyjazne Rosji” czy też Rosjanom, takie jak TSP, LSP czy też skrajnie prawicowa TKL-ZP.

Dalej, w wyborach w 1999 r., mniejszość rządowa KMÜ/EK dotknięta została plagą wewnętrznej niezgody, toteż poparcie dla niej znacznie zmalało. EKe (Partia Centrowa) wzrosła w swej sile do rangi największej partii. Jednakże nową rzeczą w tych wyborach była decyzja bloku (innych) partii opozycyjnych do zjednoczenia się *przed* wyborami. Przy obietnicach szybszych reform doszło do zjednoczenia się w szczególności ER (Partii Reform), Unii Pro Patria oraz Moderatów. Pomimo tego, że ER miała zastój w głosach – zarówno Unia Pro Patria, jak i Moderaci znacznie zyskali (Pro Patria miała jednak nadal mniejsze poparcie niż w 1992 r.). Te trzy partie miały zatem możliwość zdobycia łącznie nieznacznej, lecz zdecydowanej większości mandatów i wkrótce uformowały koalicję. Po 1999 r. Pro Patria powróciła do rządu, a jej lider Mart Laar powrócił na stanowisko premiera.

Partie polityczne w Estonii można podzielić według kategorii miejskie/wiejskie oraz według stopnia nasilenia nastrojów antykomunistycznych. Są też partie popierające mniejszości narodowe – w szczególności mniejszość rosyjską. Ogólnie rzecz biorąc, typowy ideologiczny podział na prawicę i lewicę nie zawsze ma zastosowanie w estońskiej polityce partyjnej. W dwóch pierwszych wyborach koalicje wyborcze były tu na porządku dziennym, lecz w dużej mierze przekształciły się już one w partie o zwartych szeregach.

Poza tym po przeanalizowaniu przemian w polityce wewnątrzpaństwowej Litwy i Łotwy, można pokusić się o wyprowadzenie dwóch wniosków: po pierwsze, znajduje się ona na etapie ciągłego rozwoju gospodarki rynkowej; po drugie – nadal znajduje się ona w okresie przejściowym do uzyskania pełnego rozwoju systemowego, społeczno-gospodarczego i ekonomicznego. Mówiąc ogólnie o działalności rządowej państw bałtyckich, należy zaznaczyć, iż głównie charakteryzuje ją chęć szybszej końcowej realizacji przedstawionych ówczesnie założeń programowych.

Dotychczasowy przebieg transformacji wewnątrzsystemowej państw bałtyckich można podzielić na trzy etapy¹⁷:

- pierwszy, obejmujący lata 1991–1994 (tzw. recesja transformacyjna) wprowadzenie radykalnego pakietu stabilizacji gospodarczej;
- drugi, obejmujący lata 1995–2002, okres budowy gospodarki rynkowej, charakteryzujący się ożywieniem, wzrostem gospodarczym (załamany na Litwie w 1999 r.), budową instytucji rynkowych oraz zmianami struktury gospodarki. Zasadniczym impulsem zmian systemowych na tym etapie wydaje się być proces dostosowawczy do wymagań UE, z którą państwa nadbałtyckie podpisały w 1995 r. układy stowarzyszeniowe; negocjacje akcesyjne z UE rozpoczęte przez Estonię w 1998 r., zaś przez Litwę i Łotwę w 2000 r. stały się akceleratorem wewnętrznych

¹⁷ E. Teichmann, *Państwa nadbałtyckie w drugiej dekadzie transformacji systemowej. Ocena gospodarek w świetle kryteriów kopenhaskich*, Warszawa 2002, s. 3–10.

zmian instytucjonalnych; równolegle na proces zmian wewnętrznych działały negocjacje w sprawie członkostwa z WTO (Estonia została jej członkiem na początku 1999 r., Łotwa pod koniec 1999 r. zaś Litwa w połowie 2001 r.); swoistą cezurą na drugim etapie transformacji systemowej państw nadbałtyckich stanowił rok 1999, w ciągu którego gospodarki omawianych państw wystawione zostały na skutki kryzysu finansowego w Rosji; zareagowały nań w różny sposób; najbardziej odczuła je gospodarka Litwy. Wszystkie trzy państwa wyszły jednak obronną ręką z trudnej sytuacji, o czym świadczy dynamika ich dochodu narodowego w latach 2000–2001, najwyższa wśród państw kandydujących do UE. I dzieje się to w warunkach osłabienia gospodarki światowej.

- trzeci, obejmujący lata 2002–2004, uwieńczony wejściem trzech państw nadbałtyckich do NATO oraz do UE.

Należy zaznaczyć, iż pewne działania zmierzające ku gospodarce rynkowej państwa bałtyckie podjęły jeszcze przed wznowieniem niepodległości. Przodowała w tym Estonia, która już w końcu lat 80., wdrażając koncepcję tzw. rozrachunku regionalnego, uzyskała określoną autonomię gospodarczą i umiejętnie wykorzystwała ją dla przeprowadzenia zmian w polityce handlowej, podatkowej, cenowej i płacowej. Po odzyskaniu suwerenności państwo to niezwłocznie wprowadziło liberalizację cen, radykalnie ograniczyło dotacje o subsydia budżetowe oraz zreformowało system podatkowy¹⁸.

Oceniając aktualny stan transformacji wewnątrzsystemowej polityki społeczno-gospodarczej omawianych państw, należy zaznaczyć, iż założenia programu tzw. terapii szokowej¹⁹ zamknęły się z końcem 2004 roku wejściem do NATO i UE. Została wprowadzona liberalizacja większości cen, wprowadzono demonopolizację i komercjalizację handlu zagranicznego, rozpoczęty proces prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych dobiegł już do końca²⁰, został zlikwidowany system administracyjnej reglamentacji czynników produkcji oraz został przebudowany i ciągle unowocześniany system podatkowy.

Analizując cechy polityki wewnątrzpaństwowej Litwy, Łotwy i Estonii, a tym samym regionalnej trzech państw bałtyckich, można by pokusić się o wyprowadzenie trzech wniosków: ma ona za sobą stadium – realnego komunizmu, po drugie znajduje się ona na etapie ciągłego rozwoju gospodarki rynkowej, po trzecie – nadal znajduje się ona w okresie przejściowym do uzyskania pełnego rozwoju systemowego, społeczno-gospodarczego i ekonomicznego.

¹⁸ Więcej na ten temat w: W. Kosiedowski, *Pięć lat reform w postradzieckich...*, op.cit.

¹⁹ Program ten nieco przypomina polski „plan Balcerowicza”. Należy jednak zaznaczyć, że warunki startowe procesu transformacji w krajach nadbałtyckich były znacznie trudniejsze.

²⁰ Dokładniej, to w Estonii proces prywatyzacji już dobiegł do końca, nieco wolniej przebiega on na Litwie i Łotwie, gdzie szczególne trudności sprawia sektor wielkich przedsiębiorstw przemysłowych.

ZNACZENIE CZYNNIKÓW ZEWNĘTRZNYCH/MIĘDZYNARODOWYCH

Z badań wielu politologów wynika, że charakter stosunków międzynarodowych w okresie ostatnich 10-15 lat znacznie się zmienił. Współczesna epoka jest czasem tworzenia się cywilizacji globalnej (a tym samym i międzynarodowej), której podstawę stanowi dialog przedstawicieli różnych państw, kontynentów, reprezentantów różnych kultur itd. Wówczas powstająca globalizacja obejmuje także procesy produkcyjne i rynki kapitałowe, likwiduje bariery handlowe, wzrasta znaczenie międzynarodowych instytucji finansowych i organizacji pozarządowych oraz powstają nowe wspólne rozwiązywania problemów ekologicznych, militarnych i in. Tworzą one pewien obszar międzynarodowy, w którym nie można oprzeć się jedynie na wewnętrznych/narodowych zasobach państwa, a więc nie ma mowy o „izolacji” i samowystarczalności państwa. Jednakże globalizacja jest to proces racjonalny, ale nie zawsze idealny: charakteryzuje go także asymetryczność podziału dóbr materialnych oraz dorobku intelektualno-kulturowego ze względu na różne możliwości uczestniczących w tym procesie. Szanse krajów postkomunistycznych Europy Środkowej i Wschodniej, a w tym Litwy, Łotwy i Estonii, na zostanie silnymi uczestnikami procesu międzynarodowego, jakim jest globalizacja, zależą, zdaniem Z. Brzezińskiego, od tego, jak szybko uda im się pozbyć syndromu prowincjonalności i wzajemnej izolacji oraz stworzyć regionalną samoświadomość – opartą na zrozumieniu wspólnych interesów²¹.

Wpływy międzynarodowe na różne regiony i państwa świata są niejednakowe ze względu na zajmowane przez nie różne pozycje w systemie międzynarodowym²². Obecnie uważa się, że państwa nadbałtyckie nawiązują bardzo intensywnie kontakty międzynarodowe, co zaowocuje w przyszłości tym, iż znaczenie tego regionu będzie wzrastało. Współcześnie, pomyślnie rozwijające się kraje nadbałtyckie, nazywane są „tygrysami morza bałtyckiego”. Powstałe struktury instytucjonalne państw nadbałtyckich oraz oparte na nich procesy demokratyzacji wewnętrznej i integracji międzynarodowej charakteryzują się powstaniem silnego potencjału intelektualnego w tym regionie, który przyczyni się do tego, iż w najbliższej przyszłości ten region pozbędzie się uformowanego w biegu historii na wpół peryferyjnego statusu. Aktualnie powyższym krajom postkomunistycznym należącym do Europy Środkowej i Wschodniej bardzo zależy na współpracy międzynarodowej oraz włączaniu

²¹ K. Šerpētis, *Lietuva Europoje: tarp priklausomumo vystymosi ir tarpusavio priklausomybės...*, op.cit.

²² W 1981 r. A. Czempiel zaproponował pewien model stosunków międzynarodowych, w którym porównuje polityczny system światowy z klatką (*lattice*), gdzie w różnych jej częściach wnętrza rozłożone są intensywnie i asymetrycznie połączenia.

się do światowych czy regionalnych projektów (tj. OECD, G-7, MFW, Banku Światowego, Światowej Organizacji Handlowej i in.). Powstaje, więc dylemat wyboru pomiędzy uzależniającym rozwojem współpracy międzynarodowej a wzajemną zależnością²³.

Często przejściowy okres polityki omawianych państw postkomunistycznych analizowany jest przez pryzmat bądź to integracji z Unią Europejską, bądź z NATO. Nawet niektórzy politolodzy traktują datę wstąpienia do tych organizacji jako zakończenie procesów postkomunistycznej transformacji i konsolidacji demokratycznej²⁴. Dlatego też polityce zagranicznej/międzynarodowej państwa nadbałtyckie poświęcają wiele uwagi a mianowicie następującym elementom: eksportowi i importowi towarów, importowi współczesnych technologii, inwestycjom zagranicznym, operacjom bankowym. Szczególnie ważną rolę, dla państw bałtyckich, odgrywa eksport usług transportowych i pośrednictwo finansowe. Te dziedziny z powodzeniem wykorzystują geopolityczne położenie państw między Zachodem i Wspólnotą Niepodległych Państw.

Niełatwym staje się wówczas dokładne ocenianie wpływu środowiska międzynarodowego na kierunek i wyniki zmian systemowych w państwach nadbałtyckich. Do dzisiaj niektórzy znawcy – teoretycy zjawiska demokratyzacji często traktują wpływ środowiska międzynarodowego za mniej znaczące czynniki strukturalne, które jedynie pośrednio oraz bardzo wolno wpływają na wyniki transformacji postkomunistycznych państw bałtyckich²⁵.

Czynniki międzynarodowe są różnie kwalifikowane, np.: Pridham i Vanhanen wszystkie czynniki zewnętrzne, które miały bezpośredni wpływ na odejście od komunizmu we wszystkich państwach Europy Środkowowschodniej dzielą na cztery kategorie: 1) kategoria wpływu rozpadu ZSRR; 2) wpływ krajów zachodnich; 3) wpływ organizacji międzynarodowych oraz 4) wpływ tzw. rozwarstwienia ideologicznego²⁶.

Natomiast, zdaniem Kummela, analizując wpływy czynników zewnętrznych/międzynarodowych, należy pamiętać o następujących elementach: 1) o międzynarodowym aspekcie bezpieczeństwa, tj. kwestie wojny i pokoju, znaczenie regionalnych konfliktów i in.; 2) o międzynarodowym ładzie polityczno-ideologicznym, tzn. o normach współdziałania międzynarodowego, globalnej konkurencji ideologicznej

²³ K. Šerpetis, *Lietuva Europoje: tarp priklausomo vystymosi ir tarpusavio priklausomybės*, [w:] *Transformacija Rytų ir Vidurio Europoje: lūkesčiai ir tikrovė: mokslinės konferencijos medžiaga*, Klaipėda 1996, s. 56.

²⁴ L. Talat-Kelpša, *Demokratizacijos etapai Lietuvoje*, „Atgimimas” 1997, nr 27, s. 35.

²⁵ G. Pridham, *Democratic Transitions in Theory and Practice. Southern European Lessons for Eastern Europe?*, [w:] *Democratization in Eastern Europe: Domestic and International Perspectives*, Pridham, Vanhanen (eds.), London 1994, s. 45.

²⁶ Więcej na ten temat w: G. Pridham, *Democratic Transitions in Theory and Practice...*, op.cit.

lub jej braku, o panujących doktrynach ekonomicznych (np. liberalizm a kontrola państwowa) itp.; 3) o międzynarodowym ładzie ekonomicznym i monetarnym, tzn. o stanie gospodarki światowej (wzrost czy recesja), o roli ekonomicznej poszczególnych państw (np. charakter wymiany ekonomicznej – dostawca zasobów czy producent konkurencyjnego wyrobu/towaru), o polityce międzynarodowej instytucji finansowych i ekonomicznych (OECD, G-7, MFW, Banku Światowego, Światowej Organizacji Handlowej i in.); 4) o międzynarodowym porządku komunikacji – rola mass mediów oraz skomputeryzowanych środków masowego przekazu, system komunikacyjny a zdobywanie nowego doświadczenia, przejrzystość polityki wewnętrznej; 5) o czasie, chodzi tu o zestawienie powyżej wymienionych czynników – bezpieczeństwa, ideologii, systemów ekonomicznych i komunikacyjnych – w określonym czasie; jaki może być przewidywalny czas trwania ich (nie)sprzyjającego zestawienia oraz perspektywiczność zmian²⁷.

Schmitter, jeden z politologów-komparatystów opierających się przede wszystkim na międzynarodowym doświadczeniu, analizuje świadomość tego wpływu na zmiany wewnątrzpaństwowe. Rozróżnia on cztery strategie wpływów: 1) kontrolę (*control*), 2) wpływ dyfuzyjny (*contagion*), 3) wpływ uzależniający (*conditionality*) i 4) zgodę (*consent*)²⁸. Ten podział strategii wpływów określa możliwości międzynarodowego oddziaływania na początek zmian ustrojowych, jak i na dalszy ich przebieg, dlatego warto je szerzej omówić.

Kontrola (*control*) jest pojmowana jako bezpośrednio wtrącanie się (często militarne) jednego/kilku państw do zachodzących zmian w danym państwie, wprowadzając w ten sposób rzekomy porządek, który jest podtrzymywany sankcjami (np. powojenne Niemcy i Japonia). Stepan taki wpływ nazywa „wprowadzeniem porządku zewnętrznie nadzorowanego/kontrolowanego”²⁹. Należy podkreślić, iż współpraca krajów postkomunistycznych ze środowiskiem międzynarodowym nie odbywała się zgodnie z tym modelem.

Wpływ dyfuzyjny oznacza nieprzymusowe i niebezpośrednie oddziaływanie oparte np. o lepszą sytuację ekonomiczną, kulturalną, moralną, jak również i polityczną poszczególnego kraju względem innego. Dyfuzja rozprzestrzenia się przede wszystkim za pomocą środków masowego przekazu, a także dzięki wymianie naukowej i kulturalnej oraz za pomocą prywatnych kontaktów. Dyfuzja stała się bardzo

²⁷ G. Kummel, *Democratization in Eastern Europe. The Interaction of Internal and External Factors: An Attempt at Systematization*, „East European Quarterly” 1998, nr 2, t. 32, s. 124.

²⁸ P. Schmitter, *The International Context of Contemporary Democratization*, „Stanford Journal of International Affairs” Fall. Winter 1993, s. 123.

²⁹ A. Stepan, *Paths Toward Redemocratization: Theoretical from Comparative Considerations*, [w:] *Transitions from Authoritarian Rule: Prospects for Democracy*, (eds.) O'Donnell, Schmitter, Baltimore 1986, t. 3, s. 114.

ważnym bodźcem przy rezygnacji z komunizmu krajów Europy Środkowowschodniej. Niektórzy badacze problematyki demokratyzacji i postkomunizmu uważają wpływ dyfuzyjny za najbardziej istotny czynnik przemian ustrojowych³⁰. Jednakże owa dyfuzja na dzień dzisiejszy może przeszkadzać krajom postkomunistycznym w poszukiwaniu aktywnych, własnych zasobów przyczyniających się do przemian wewnątrzpaństwowych³¹.

Pojęcie wpływ uzależnienia charakteryzuje doświadczenie międzynarodowe, w którym wpływowe instytucje międzynarodowe ustalają warunki i wymogi dla państw, po niespełnieniu których dane państwo nie może korzystać z żądanych zasobów. Jest to szybko rozpowszechniający się rodzaj wpływów międzynarodowych, opartych na pozytywnych lub negatywnych sankcjach, które nakłada się wobec zależnego państwa, dążąc w ten sposób do pewnego kontrolowania zmian zachodzących w tym państwie. W podobny sposób odbywało się rozszerzenie i integracja euroatlantycka o postkomunistyczne państwa nadbałtyckie, która to zależała od tego, czy spełnią te państwa odpowiednie wymagania wyznaczone przez „uzależniające” je instytucje międzynarodowe.

Czwarty rodzaj wpływu międzynarodowego – zgoda – jest bardzo rzadko wykorzystywany. Wówczas w imię zwycięstwa dąży się do jak najbliższej dwustronnej, regionalnej współpracy, np.: zjednoczenie Niemiec, które było oparte na wspólnych interesach. Natomiast na decyzję przyjęcia do UE zdemokratyzowanych państw Europy Południowej: Hiszpanii, Portugalii i Grecji miały wpływ przede wszystkim motywy związane ze zmniejszeniem powstania ewentualnego ryzyka tzw. autorytarnej inwersji. Zgoda jest idealnym rodzajem współdziałania na przemiany polityczne zewnętrzne i wewnętrzne, jednakże nie jest on stosowany w krajach postkomunistycznych. Kraje te zmuszone są do wykazania o wiele większego wysiłku by dotrzeć do potężnych instytucji/organizacji międzynarodowych, poza tym koszta integracji w tym przypadku stają się dużo większe.

Zdaniem Schmittera, we wszystkich wymienionych powyżej przypadkach wpływu międzynarodowego oraz jego oddziaływania na politykę wewnątrzpaństwową, wpływy powyższe są silniejsze na etapie utrwalania przemian a nie na etapie inicjacji przemian³².

³⁰ G. Di Palma, *To Craft Democracies: An Essay on Democratic Transitions*, Berkley 1990, s. 24–26 oraz zob. G. Nordia, *How Different Are Postcommunist Transitions?*, „Journal of Democracy” 1990, nr 4, t. 7, s. 14–17.

³¹ W tym znaczeniu *dyfuzja* oznacza przyjmowanie przez kraje nie tylko ważnych wartości uniwersalnych, ale również nabiera ona znaczenia negatywnego – masowej kultury i społeczeństwa konsumpcyjnego.

³² S. Buivydas, *Pokomunistinės transformācijas tyrimā metodoloģijas problemas*, „Politoloģija” 1999, nr 4, s. 156–178.

UWAGI KOŃCOWE

Transformacja w Europie Środkowo-Wschodniej nie jest projektem jedynie tworzenia wewnątrzpaństwowej demokracji politycznej, dlatego też nie możemy analizować jej poza globalnym kontekstem międzynarodowym. Z drugiej strony, doświadczenie postkomunistyczne państw nadbałtyckich potwierdza znaczenie wyboru konstytucyjnego dla stabilności politycznej państwa. Stabilność ta z kolei jest wyrazem pomyślanej transformacji ustrojowej, społeczno-gospodarczej i ekonomicznej.

Do szybszego wykorzenienia starego ustroju instytucjonalnego, ustroju, który się nie sprawdził oraz jego destruktywnej roli w tworzeniu nowego porządku instytucjonalnego i systemu wartości w państwach nadbałtyckich, nieunikniona jest współpraca międzynarodowa, współpraca z państwami wysokorozwiniętymi. Zwolennicy powyższego stanowiska twierdzą, iż ciągnące się pasmo przeszłości znacznie jednak komplikuje polityczną i ekonomiczną transformację w tym regionie, a tym samym i współpracę międzynarodową.

W danym artykule przedstawione koncepcje teoretyczne – charakteryzują się możliwością natychmiastowego wglądu w proces inicjacji państw bałtyckich we współpracę międzynarodową w latach 1991–2004. Jednakże koncepcje teoretyczne nie tłumaczą dynamicznego procesu tego rodzaju współpracy, prawdopodobnie, dlatego nie są one perspektywiczne. Natomiast z badań empirycznych wynika, że na przemiany transformacji postkomunistycznych państw nadbałtyckich, składają się różne czynniki – wewnątrzpaństwowe – ustrojowe, społeczno-gospodarcze, ekonomiczne i instytucjonalne oraz międzynarodowe. Dlatego, zdaniem litewskiego politologa S. Buivydas, na stworzenie jednej konotacji jest jeszcze za wcześnie. Jedynie wspólna konotacja mogłaby zawierać tłumaczenie wewnątrzpaństwowych różnic – związanych z potrzebą powstania procesu transformacji postkomunistycznej w państwach nadbałtyckich oraz jej tempa rozwoju.

Reasumując należy zaznaczyć, że na kolejnym już drugim (od 2004 r.) etapie transformacji państw nadbałtyckich podstawowym znakiem jakości przemian staje się nie tylko istnienie nowopowstałych (powstałych za pomocą i w oparciu o doświadczenie instytucji międzynarodowych) instytucji demokratycznych, a także charakterystyczność stosunku państwa do społeczeństwa obywatelskiego. Z drugiej zaś strony, jakością procesu transformacji normatywnej, nowo powstałych systemów ustrojowych, społeczno-gospodarczych i ekonomicznych państw nadbałtyckich, określa ich zdolność do efektywnego funkcjonowania w zróżnicowanym społeczeństwie międzynarodowym. Jednakże należy pamiętać, iż cechą charakteryzującą społeczeństwo jest powolne adaptowanie się do nowości, dlatego też, tak naprawdę, jeszcze długo nie nastąpi koniec transformacji ustrojowej, społeczno-gospodarczej i ekonomicznej na Litwie, Łotwie i Estonii.

SUMMARY

IN THIS ARTICLE theoretical concepts were presented. These concepts give a possibility of a immediate look in the process of initiation of the Baltic states of international cooperation. You still should be aware of the fact that they don't explain dynamic process of this kind of cooperation and probably this is the cause why they are not perspective. However, while looking at the empirical research, you can see that changes of transformation of the post communistic Baltic countries are based on various factors; inner – political system, socio-economics, institutional and also international. On the successive stage of the transformation of the Baltic states (after 2004), not only the existence of newly created (created using and basing on the experiences of international institutions) democratic institutions, but also the character of the relationship of the state towards civil society, becomes the basic sign of the quality of changes. On the other hand, the quality of the normative transformation of the newly created political and socioeconomic systems determines their ability of effective functioning in diverse international society. It shall be remembered, that the characteristic feature of the society is slow adapting to the new, that's why in Latvia Lithuania and Estonia, it will take long for the political and socioeconomic transformation to end.